

Overvintrere mellom frigjøring og fred

GJENREISNINGEN BEGYNTE FØR ASKEN VAR BLITT KALD

Trond Dancke 1986

I 1944 var det krig i verden og i Norge. I slutten av krigen bestemte tyskerne at den nordligste delen av Norge skulle ødelegges. De ville ikke at soldatene fra Sovjetunionen skulle finne hus, mat eller hjelp fra folk som bodde der. Derfor måtte mange mennesker flykte, og husene deres ble brent ned. Over 70 000 mennesker måtte rømme eller gjemme seg.

Ikke alle gjemte seg i huler og gammer

Etter krigen har mange trodd at de som ble igjen i Finnmark og Nord-Troms, bodde som huleboere helt til freden kom. Men ny forskning viser at det var stor forskjell på hvordan folk levde i ulike deler av Finnmark. Derfor har vi delt området inn i fire regioner, så det blir lettere å forstå hva som skjedde.

Se på kartet mens du leser

Frie Finnmark: I noen områder i Finnmark ble folk frigjort tidlig, og mange kunne gjemme seg i hytter, skur og gruver. Noen fikk bo hjemme, og sykehusene tok imot dem som ikke hadde noe sted å være.

Indre Finnmark: Her ville tyskerne at samene skulle dra med reinflokkene, men folk gjorde motstand og ble igjen. Bare noen få ble tvangsevakuert eller flyktet til naboland.

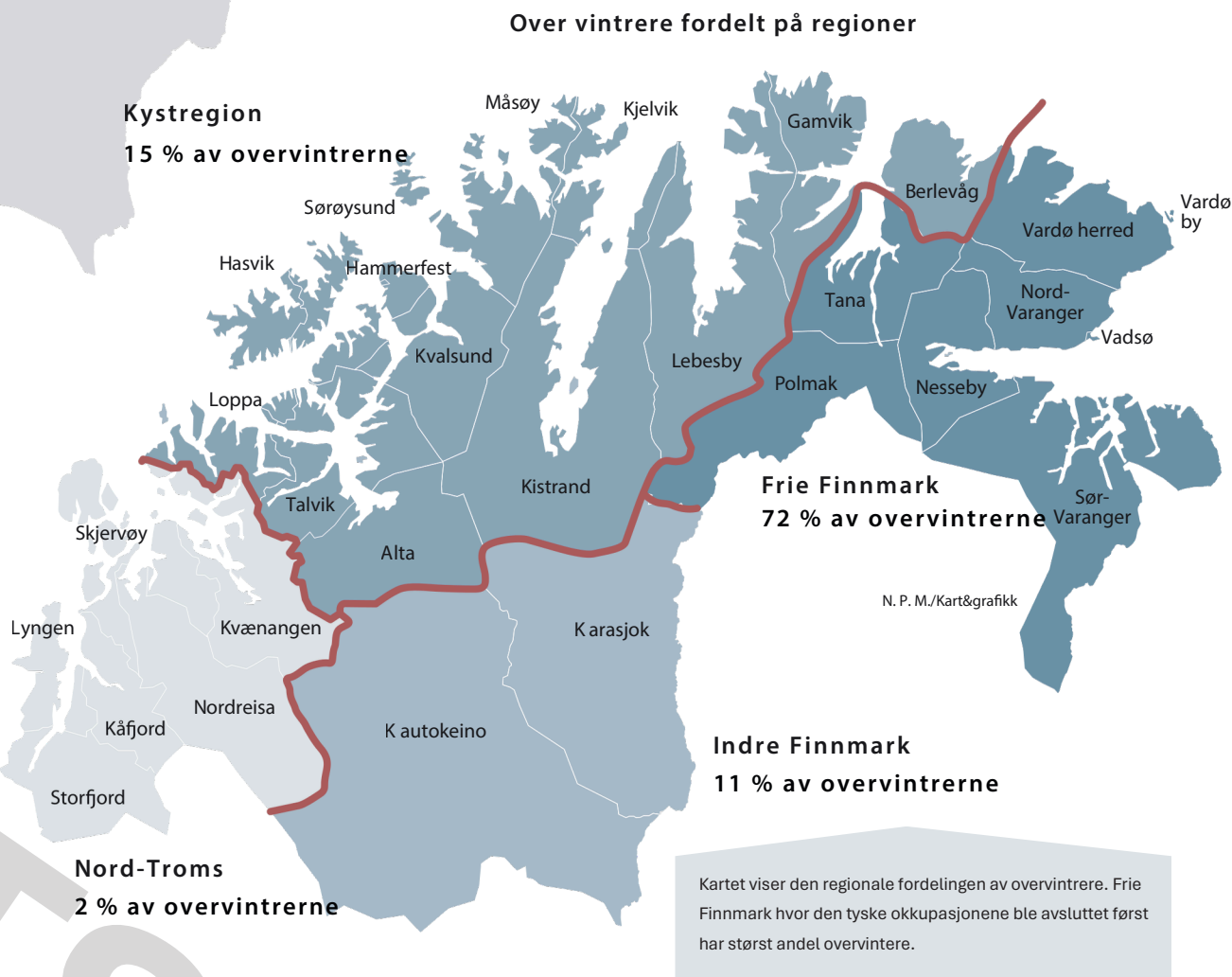
Kystregion: Langs kysten brente tyskerne alle hus, helseinstitusjoner og andre bygg. Folk måtte gjemme seg og flytte seg ofte. Noen klarte å komme seg til Frie Finnmark.

Nord-Troms: I Nord-Troms ble noen igjen, mens andre prøvde å flykte. Noen kom seg til Finland og bodde i tomme hytter. Det kom også flyktninger fra andre steder i Finnmark.

Vardø ble hardt rammet av bombeangrep i løpet av krigsårene. Mange knuste vinduer er dekket av planker. Det var allikevel fortsatt husrom igjen, og Vardø ble i likhet med Båtsfjord mottakssted for flyktninger vestfra.

Foto: Ole Friele Backer/Riksarkivet

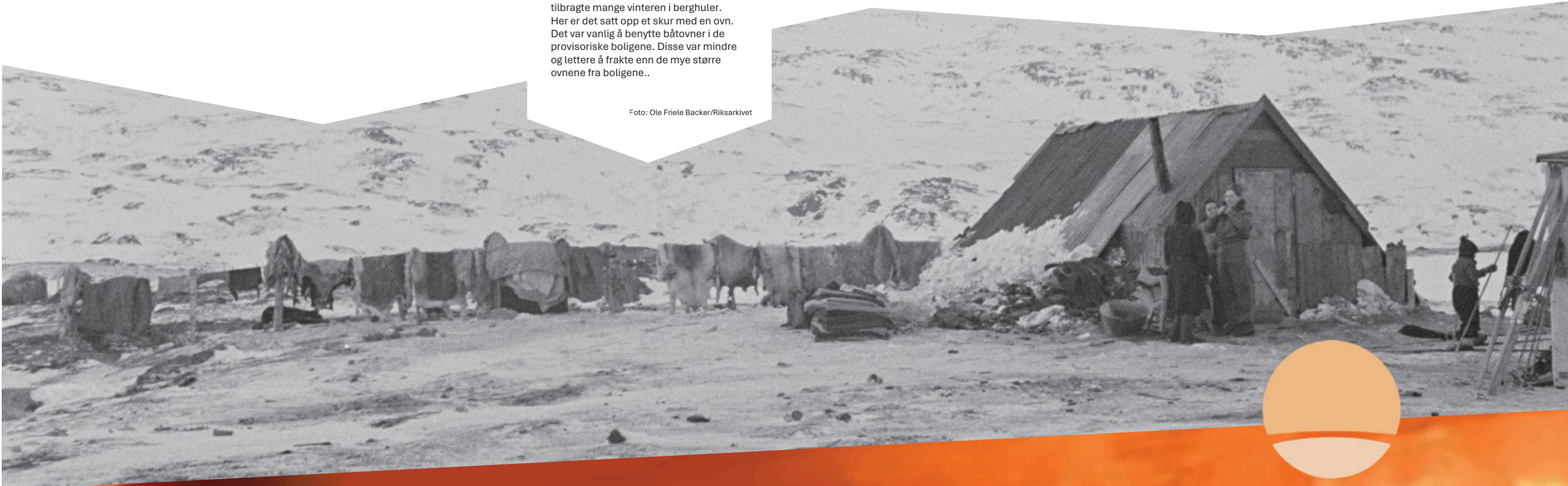
Lokale fiskere samarbeidet med militære i transport av nødhjelp til sivilbefolkninga langs kysten.

Foto: Ole Friele Backer/Riksarkivet

På Serøya tilbragte mange vinteren i berghuler. Her er det satt opp et skur med en ovn. Det var vanlig å benytte båtovner i de provisoriske boligene. Disse var mindre og lettere å frakte enn de mye større ovnene fra boligene..

Foto: Ole Friele Backer/Riksarkivet

Hvordan klarte folk å overleve en kald vinter når husene var brent ned? Folk som bodde i Finnmark kjente naturen og området sitt godt. De visste hvor de kunne finne ly og mat. Mange bygde gammer – små hus laget av jord og tre – som kunne settes opp raskt. De visste også hvordan de kunne ta vare på mat: De slaktet dyr, saltet og tørket kjøtt, og gravde det ned for å ha mat gjennom vinteren. Folk hjalp hverandre. De som var mest sårbare, trengte trygghet og støtte. Derfor laget mange små samfunn der de passet på hverandre, lagde mat sammen og hjalp til med det som trengtes. Det gjorde det lettere å holde motet oppe. Etter at norske myndigheter kom tilbake fra Storbritannia, begynte folk å samarbeide med militæret. Sivile båter fraktet soldater og hentet flyktninger fra kysten til tryggere steder i Indre Finnmark. I Båtsfjord var husene fortsatt hele, og mange fikk bo der.

Tvangsevakueringen var den største folkeforflytningen i Norge i moderne tid

GJENREISNINGEN BEGYNTE FØR ASKEN VAR BLITT KALD

Trond Dancke 1986

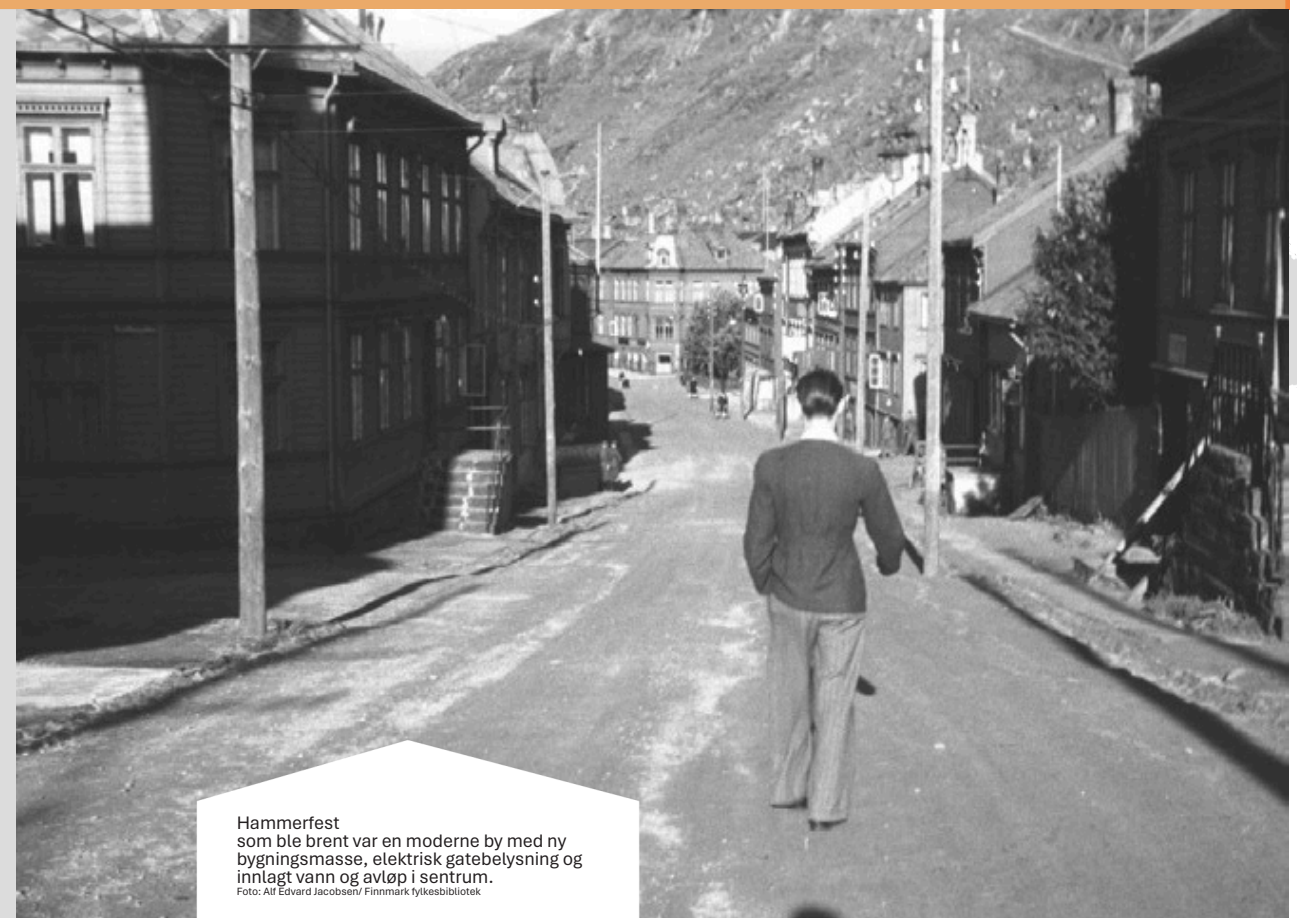

Den 28. oktober 1944 fikk folk i Finnmark og Nord-Troms beskjed om å forlate hjemmene sine med en gang. Planen var at de skulle sendes sørover, men det gikk ikke som planlagt. Nesten 70 % av dem som ble tvangsevakuert, ble værende i Nord-Norge. De fleste fikk bo hos andre familier i private hjem.

Hele Norge gjorde seg klar til å ta imot folk som måtte flykte fra Finnmark og Nord-Troms. I avisene sto det at de skulle få bo på hoteller, i leiligheter og i private hjem i Sør-Norge. Men de fleste ble værende i Nord-Norge. Det var ikke nok biler, båter eller drivstoff til å frakte alle sørover. Samtidig var tyskerne på vei tilbake, og de brukte mye av transporten og organiseringen selv.

I Sør-Norge var det plass til å ta imot folk, men de fleste ble værende i Nord-Norge. Der ble det trangt om plassen, og det var vanskelig å få tak i nok mat og utstyr. Det ble flere sykdommer, og mange døde. Det var ikke nok helsepersonell, og folk bodde tett, så sykdommer spredte seg raskt.

Mange tvangsevakuerte fikk bo i rorbuer og private hjem i Nordland. Rorbuene var egentlig laget for fiskere, og ikke for å bo i lenge, men de ble brukt likevel. Folk i Nord-Norge gjorde sitt beste for å hjelpe. Frivillige og lokale myndigheter samarbeidet for å skaffe mat, utstyr og soveplasser. Mange fikk bo hos familier, og det ble knyttet sterke vennskap.

Hammerfest som ble brent var en moderne by med ny bygningsmasse, elektrisk gatebelysning og innlagt vann og avløp i sentrum.
Foto: Ail Eward Jacobsen/ Finnmark fylkesbibliotek

Tvangsevakuerte fordelt på regioner

Kabelvåg var den kommunen som tok imot flest tvangsevakuerte i Nordland. 2093 personer fikk tilholdssted i denne kommunen.

Foto: Wilsa, Anders Beer/Norsk Folkemuseum

Kartet viser fordelingen av de tvangsevakuerte i Norge.

Nødhjelp, solidaritet og hjelp til selvhjelp

GJENREISNINGEN BEGYNTE FØR ASKEN VAR BLITT KALD

Trond Dancke 1986

Tvangsevakueringen og ødeleggelsene i Finnmark og Nord-Troms fikk hele Norge til å hjelpe. Mange fylker, kommuner, lag, foreninger og enkeltpersoner jobbet sammen for å støtte dem som hadde mistet hjemmene sine.

Hele Norge ville hjelpe Finnmark og Nord-Troms. Folk samlet inn alt mulig: klær, verktøy, møbler, ski, båter og til og med husdyr. Noe ble brukt med én gang, mens andre ting hjalp folk med å klare seg selv. Mange hadde mistet skolegang under krigen, og grupper jobbet for at barn og voksne skulle få lære igjen. Finnmark og Nord-Troms trengte folk som kunne bygge opp både hus og framtid.

Etter krigen ville mange hjelpe Finnmark. Folk startet innsamlingsaksjoner over hele landet. En organisasjon som het Finnmarkssentralen ble laget for å styre hjelpen. Den hadde kontor i Oslo og flere andre byer, og jobbet raskt med å få ting sendt nordover.

I september 1945 jobbet folk med å sende nødhjelp til dem som hadde reist hjem til brente hus. Men de var redde for at folk bare ville gi bort ting de ikke trengte selv. Derfor skrev de i avisene at Finnmark ikke trengte skrap. Tyskerne hadde allerede etterlatt nok ødelagte ting.

I januar 1946 bestemte myndighetene at Nasjonalhjelpen skulle ta over all hjelp til krigsrammede områder, også Finnmark og Nord-Troms. Nasjonalhjelpen hadde hjulpet folk under hele krigen. Da den tok over, ble Finnmarkssentralen lagt ned. De siste pengene ble brukt til å kjøpe båter som kunne frakte leger i Finnmark.

Oslo Telefonanlegg gjennomførte en kampanje til inntekt for Nasjonalhjelpen.

Foto: Ukjent, Henriksen & Steen

Frifriheten 4. 10. 1945

Nasjonalhjelpen koordinerte fordelingen av nødhjelp til befolkningen i Finnmark og Nord-Troms. De hadde lager flere steder i Norge.

Foto: Ukjent, Henriksen & Steen

Første tur med legeskyssbåten Dr. Holmboe. Havøysund september 1948.

Foto: Kjell Ingar Bjørnstad, Finnmark Fylkesbibliotek

Slitne husmødre som hadde blitt tvangsevakuert, trengte hvile og omsorg. Når livet er vanskelig, trenger familier voksne som klarer å stå stødig. Derfor laget Finnmarkskomiteen og Norske Kvinner Sanitetsforening et spesielt tilbud for kvinner. De fikk mat, hvile og fellesskap med andre i samme situasjon, så de kunne få tilbake styrken sin. I en gammel bygning på Nesodden, som før krigen hadde vært et hotell, fikk 97 husmødre og 22 barn bo i tre uker mellom 13. august og 17. oktober 1945. Det var en sjelden og viktig pause etter alt det vanskelige de hadde opplevd.

Signalen bad og hotell ble benyttet av tyske myndigheter under krigen. I 1945 fikk tvangsevakuerte husmødre opphold og forpleining.

Foto: Mittet og Co A/S

Hvordan gjenreiser man et samfunn?

GJENREISNINGEN BEGYNTE FØR ASKEN VAR BLITT KALD

Trond Dancke 1986

Å gjenreise et samfunn handler om mer enn å sette opp hus med hammer og spiker. Det er ikke nok å reparere bygninger og veier. Man trenger også mennesker som er klare til å ta ansvar og gjøre viktige oppgaver. Da blir samfunnet sterkt og klart for framtiden.

Etter krigen begynte folk i Finnmark og Nord-Troms å organisere seg igjen, slik de var vant til før krigen. Mange som hadde hatt viktige jobber før okkupasjonen, tok ansvar og hjalp til. Dette gjorde at folk fikk tillit til dem. Allerede 8. mai 1945, da freden kom, var det lovlig norsk styring i 11 av 26 kommuner i området.

De som hadde blitt tvangsevakuert, ville gjerne reise hjem igjen. Men i 1945 var det farlig å komme tilbake til Finnmark og Nord-Troms. Det var få leger, og mange miner lå igjen etter tyskerne – både på land og i sjøen. Flere mennesker betydde at det ble trangt og lite ressurser, men det betydde også at mange kunne hjelpe til med å rydde opp. De første som kom hjem, bodde i telt, på gamle grunnmurer med blikktak, og i gammer.

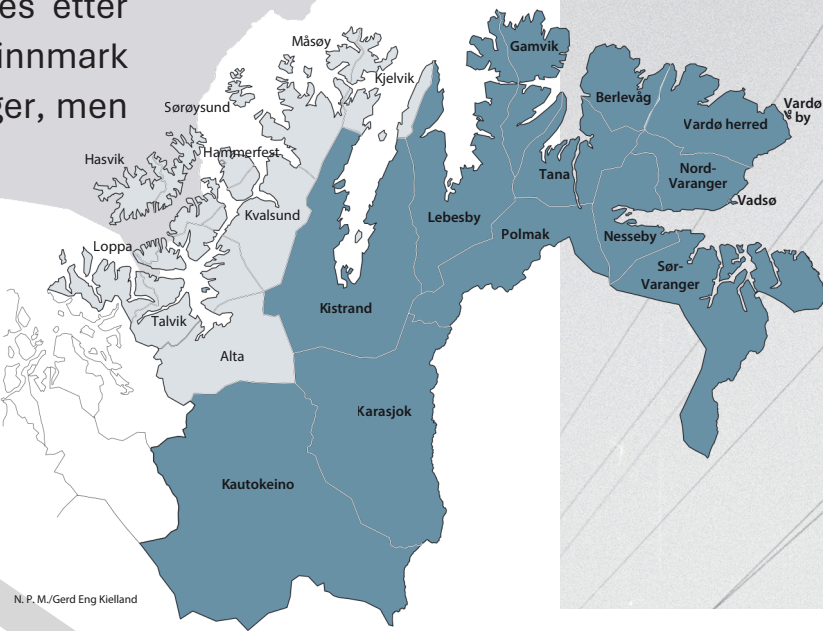
Før man kunne bygge midlertidige hus, måtte området ryddes etter krigens ødeleggelser. Norske soldater begynte å fjerne miner i Finnmark allerede før freden kom. Etterpå fikk de hjelp av tyske krigsfanger, men norske soldater fortsatte å rydde også etter krigen.

Andel nedbrente boliger i de ulike regionene

Ødeleggelserne var størst i Kystregionene. Det foreligger ikke tilsvarende oversikt for kommunene i Nord-Troms, men der var ødeleggelserne anslått til å være 70-80 prosent.

Kommuner med gjenetablert sivil administrasjon 8. mai 1945

Gjenreisningen startet før asken var kald, hevdet fylkesarkitekt Trond Dancke. Norsk lovlig sivil administrasjon i kommunene kom rask i drift. Ved freden 8. mai var kommuneadministrasjonen i funksjon i 11 av Finnmarks kommuner.

I Vadsø heiste de flagget i en ødelagt telefonstolpe. Flere steder i Øst-Finnmark opplevde store ødeleggelser etter bombeangrep, men deler av førkrigsbebyggelsen overlevde krigen i motsetning til lengre vest i fylket.

En stor udetonert hornmine i fjæra på Sandkjøila. Daglige minevarsler over radioen minnet stadig om farene, og fiskere langs kysten levde med konstant risiko for å støte på miner.

Foto: ukjent/ Berlevåg havnemuseum

Her er det meget å ta seg til, men vi er jo i live - tenkte Agathe Hansen da hun satt i ruinene av Hammerfest.
Foto: Hans Heggelund, Gjenreisningsmuseet

Telefonlinjene var en viktig del av infrastrukturen. Mens tyske soldater sprengte telefonstolper i Vest-Finnmark, ble linjene reparert og satt i drift igjen i Øst-Finnmark.

Foto: Ole Friele Backer/Riksarkivet

Foto: Ole Friele Backer/Riksarkivet

Fra midlertidige brakker til permanente bygg

GJENREISNINGEN BEGYNTE FØR ASKEN VAR BLITT KALD

Trond Dancke 1986

Etter krigen var det viktig å hjelpe folk som kom tilbake til Finnmark og Nord-Troms. De trengte et sted å bo, mat, hjelp fra lege og mulighet til å jobbe. Norske myndigheter startet med en midlertidig løsning, som senere ble kalt «brakketida».

Brakker ble satt opp for at folk skulle ha et sted å bo midlertidig. Samtidig bygde man viktige bygg, som steder der folk kunne få hjelp av lege. Staten betalte for byggingen, men folk måtte betale husleie for å bo der. Staten sa at brakketiden var over i 1947, og da sluttet man å bygge nye brakker. Likevel bodde mange i brakkene i mange år etterpå, mens de ventet på vanlige hus. I Hammerfest ble den siste brakken fjernet i 1972.

I den neste delen av gjenreisningen skulle man bygge vanlige hus og bygninger som skulle vare. Det krevde god planlegging for hele samfunnet. Norske myndigheter laget grupper som skulle lede arbeidet i Troms og Finnmark. Staten betalte ikke lenger for byggingen. I stedet fikk folk penger fra krigsskadeerstatning og lån fra Husbanken.

Det er vanskelig å si nøyaktig hvor lang tid gjenreisningen tok. I 1959 sa staten at den stort sett var ferdig, men mange oppgaver gjensto. Mange bodde fortsatt i brakker. I Troms ble gjenreisningsarbeidet avsluttet i 1952, men i Finnmark fortsatte det helt til 1963. Det var forskjeller mellom fylkene, og også store forskjeller mellom steder i Finnmark.

I Indre Finnmark gikk gjenreisningen sakte. I Kautokeino var mindre enn 60 % av boligene gjenreist i 1970, 25 år etter krigen.

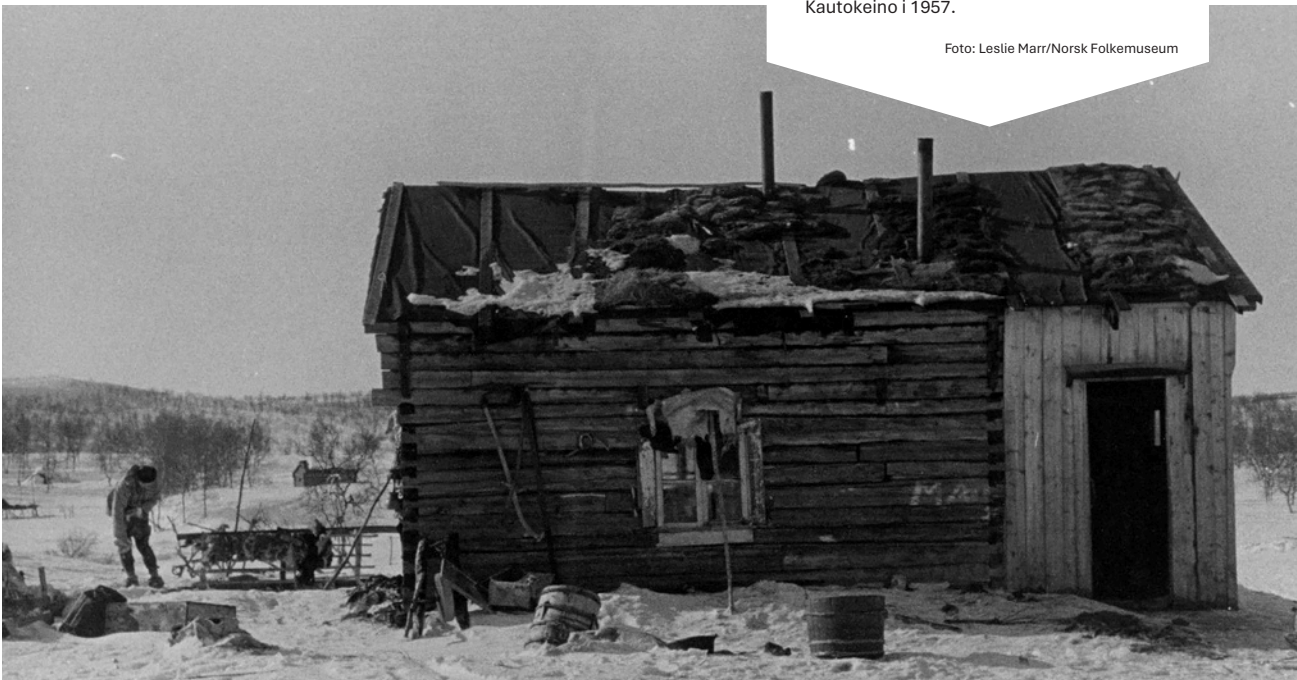
Nasjonalhjelpens bårstue under opprøring i Tana i 1946. Dette var små enetasjes hus med kjøkken og oppholdsrom som gjennomgangsrom til soverom.

Foto: Arne Foss/Finnmark fylkesbibliotek

Husbygging i Vadsø 1946

Foto: Olav Per Foss, Finnmark fylkesbibliotek

Samisk gård mellom Karasjøk og Kautokeino i 1957.

Foto: Leslie Marr/Norsk Folkemuseum

Hospitalskipet Elieser med lege og sykepleier ligger til kai i Hammerfest 1945

Foto: Fritjof Johan Jacobsen/Finnmark Fylkesbibliotek

Gjenreisningshus i Grense Jakobselv på 50-tallet.

Foto: Trond Dancke / Gjenreisningsmuseet

Et møtested for fellesskapets framtid

GJENREISNINGEN BEGYNTE FØR ASKEN VAR BLITT KALD

Trond Dancke 1986

Kulturelle aktiviteter kunne hjelpe folk å samarbeide bedre i gjenreisingstiden. Det gjaldt både de som bodde i området og de som kom for å jobbe. Når folk trivdes, kunne de jobbe bedre, selv om de levde under vanskelige forhold.

Kulturelle aktiviteter betyr ting man gjør sammen, som musikk, dans, teater, sport eller å høre historier. Slike aktiviteter kan gjøre det lettere å bli kjent og trives.

Samfunnshuset var et viktig sted der folk kunne møtes. En velferdssekretær hadde ansvar for å få i gang slike steder. Her kunne folk samles, snakke sammen og være med på aktiviteter. Det hjalp folk å samarbeide og bygge tillit, og gjorde det lettere å jobbe sammen for å gjenreise samfunnet.

Samfunnshusene ble brukt til mange forskjellige ting. Der kunne folk ha møter, lære nye ting, spille teater, lage revy, øve med korps og mye mer. I samfunnshuset fikk livet mer innhold, det handlet ikke bare om å overleve.

Å bygge opp igjen etter krig handler ikke bare om hus og veier, men også om å få samfunnet til å fungere. Erfaringer fra Finnmark og Nord-Troms viser at steder der folk kunne møtes og gjøre ting sammen var viktige. I dag ønsker vi å lage lokalsamfunn som tåler motgang og klarer å samarbeide. Kan vi bruke erfaringene fra før når vi planlegger for framtiden?

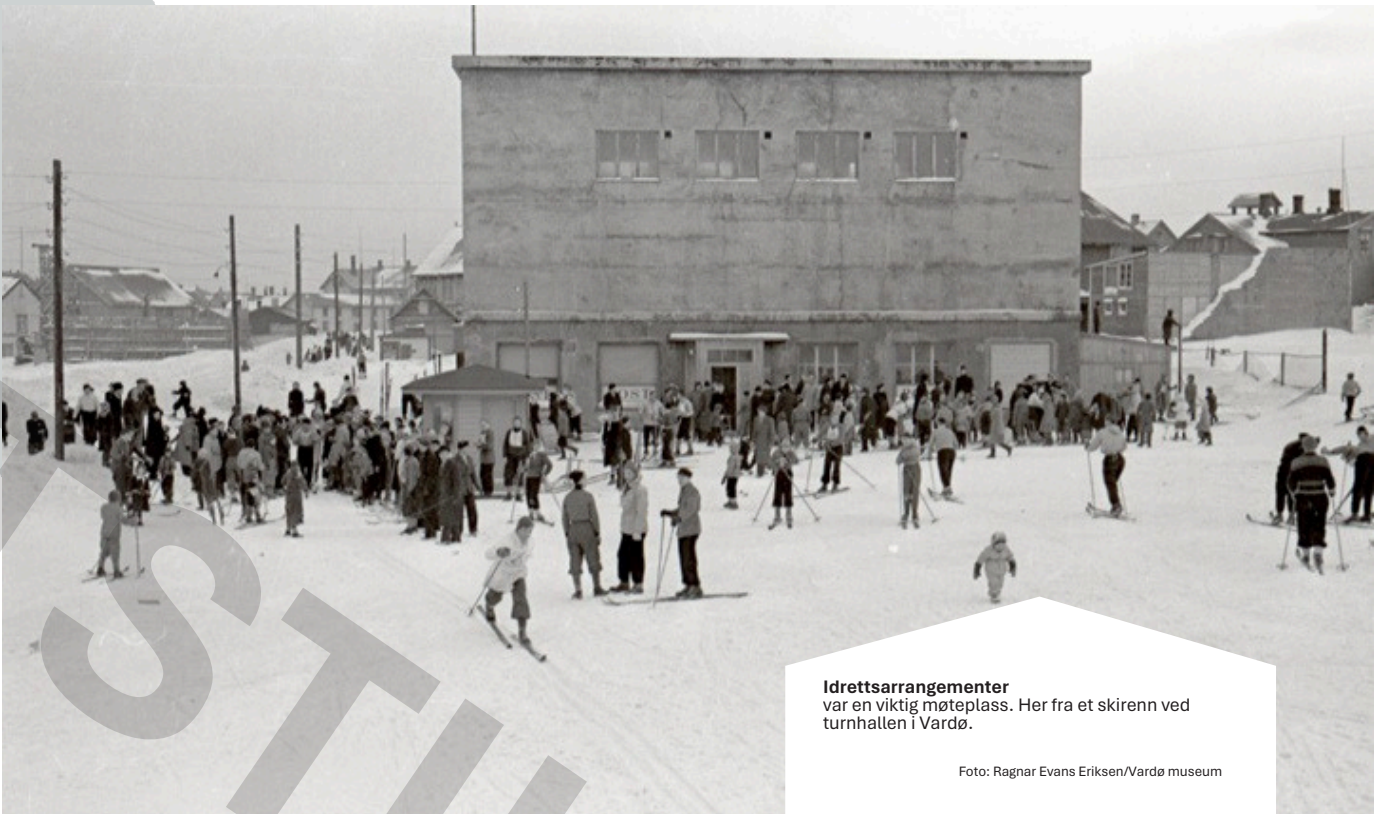
Erfaringene fra krigen, som ødela en hel landsdel for 80 år siden, viser hvor viktig det er med et sterkt samfunn når det skjer kriser. Spørsmålet er: Kan vi bruke det vi lærte den gangen til å gjøre samfunnet sterkere i møte med dagens og framtidens utfordringer?

Foto: Erlend Hykkerud/Finnmark

Det var lange tradisjoner for velferdstiltak tuftet på frivillighet i Norge. Dette motivet er fra Røtsundelv barnehjem som var drevet av Norsk Finnemisjon i perioden 1888-1914.

Foto: Ukjent/Finnmark fylkesbibliotek

Idrettsarrangementer var en viktig møteplass. Her fra et skirenn ved turnhallen i Vardø.

Foto: Ragnar Evans Eriksen/Vardø museum

Brakkesamfunnshus
Brakkesamfunnshuset i Børselv var møteplass for fest, underholdning, politisk aktivitet og frivillig engasjement.

Foto: Asbjørn Brataas / Finnmark fylkesbibliotek

